

રૂપરેખા :

- 8.0. ઉદ્દેશો
- 8.1. પ્રસ્તાવના
- 8.2. વ્યાજનો અર્થ
- 8.3. વ્યાજના શિષ્ટ સિદ્ધાંતો
 - 8.3.1 આત્મસંયમનો સિદ્ધાંત
 - 8.3.2. પ્રતિક્ષાના સિદ્ધાંત
 - 8.3.3. સમય પસંદગીનો સિદ્ધાંત
 - 8.3.4. માંગ અને પુરવઠાનો સિદ્ધાંત
 - 8.3.5. ધિરાણ-ભંડોળનો સિદ્ધાંત
- 8.4. સારાંશ
- 8.5. ચાવીરૂપ શબ્દો :
- 8.6. સ્વાધ્યાય

8.0. ઉદ્દેશો

- આ એકમનો અભ્યાસ કર્યા પછી તમે,
 - વ્યાજનો ખ્યાલ સમજાવી શકશો.
 - વ્યાજ ઉદ્ભવવાના કારણો જણાવી શકશો.
 - વ્યાજના શિષ્ટ સિદ્ધાંતોની ચર્ચા કરી શકશો.
-

8.1 પ્રસ્તાવના

આજના આધુનિક યુગમાં મોટા પાયે ઉત્પાદન કરવામાં આવે છે. તેથી સ્વભાવિક છે કે ઉત્પાદનનાં બધા જ સાધનો બધા જ ઉત્પાદક પાસે પોતાની માલિકીના ન પણ હોય. તેથી ઉત્પાદન કોઈ પણ સાધન ભાડે લેતા જમીને ભાડું. શ્રમિકને વેતન, નિયોજકને નફો અને મૂડીને વ્યાજના સ્વરૂપમાં વળતર ચૂકવવામાં આવે છે. મૂડી પણ ઉત્પાદન વિવિધ સાધનોમાનું એક અગત્યનું સાધન છે. મૂડીનાં ઉપયોગ બદલ તેના માલિકને પહેલેથી નક્કી કરેલ વળતર ચૂકવવામાં આવે છે. તેને આપણે વ્યાજ તરીકે ઓળખીએ છીએ. તેથી મૂડીની સાથે વ્યાજનો પ્રશ્ન પણ મૂડીવાદી અર્થવ્યવસ્થામાં એટલો જ મહત્ત્વ પૂર્ણ બની રહે છે.

8.2 વ્યાજનો અર્થ

સામાન્ય અર્થમાં નાણા ઉછીનાં લેનાર વ્યક્તિ નાણાના ઉપયોગ કરવા બદલ નાણા ઉછીના આપનાર વ્યક્તિને જે નક્કી કરેલ રકમ વળતર તરીકે આપે છે. તેને વ્યાજ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તેથી વ્યાજ એ મૂડીના ઉપયોગ બદલ ચૂકવાતી રકમ છે. તેને નાણાનાં સ્વરૂપમાં દર્શાવામાં આવે છે. મુદ્દલ રકમ પર વર્ષદીઠ ટકાવારીના સ્વરૂપમાં વ્યાજ દર્શાવામાં આવે છે. ધારો કે કોઈ વ્યક્તિ ઉછીના ૫૦૦ રૂપિયા લે અને વર્ષના અંતે મૂડીના માલિકને ૫૫૦ રૂપિયા આપે તો ૫૦ વધારાના રૂપિયા વ્યાજ છે અને વાર્ષિક ૧૦ રૂપિયા વ્યાજદર છે.

પ્રો. માર્શલ : મૂડીપતિ દ્વારા મૂડી લેનાર વ્યક્તિ પાસેથી નિશ્ચિત સમય માટે મૂડીનો ઉપયોગ કરવા બદલ જે વળતર ચૂકવામાં આવે તેને વ્યાજ કહે છે.

પ્રો. સોલિઓન : “વ્યાજ એ મૂડી ભંડોળમાંથી મળતું વળતર છે.”

પ્રો. જે. એસ. મીલ : “વ્યાજ એ ત્યાગ માટેનું મહેનતાણું છે”

આમ ટૂંકમાં દરેક વ્યાખ્યાનનો સાર એ છે કે “વ્યાજ એ મૂડી વાપરવાની કિંમત છે. જે મૂડીપતિ ને મૂડીના ત્યાગના બદલામાં મળે છે.”.

8.3 વ્યાજદર અંગેના પ્રશિષ્ટ સિદ્ધાંત

પ્રશિષ્ટ અર્થશાસ્ત્રીઓ વચ્ચે વ્યાજના અર્થઘટન અંગે મોટા પ્રમાણમાં મતભેદ નથી. પરંતુ વ્યાજના દર કયા પરિબળો દ્વારા નક્કી થાય તે બાબતમાં અલગ-અલગ મત ધરાવે છે. તેમ છતાં વ્યાજદર નક્કી કરવામાં નાણું ભાગ ભજવતું નથી. પરંતુ નાણા પાછળના બિન-નાણાકીય કે વાસ્તવિક પરિબળો ભાગ ભજવે છે તે પ્રશિષ્ટ અર્થશાસ્ત્રી સર્વ મતે સ્વીકાર કરે છે. તેથી તે સિદ્ધાંતોને બિનનાણાકીય કે વાસ્તવિક સિદ્ધાંત તરીકે ઓળખાય છે.

8.3.1 આત્મસંયમનો સિદ્ધાંત

પ્રો. સિનિયર આ સિદ્ધાંતના પ્રણેતા છે. તેમના મતે, “વ્યાજ અંતે આત્મસંયમનું વળતર છે.” આ સિદ્ધાંત પ્રમાણે લોકો જે વ્યાજરૂપે આવક મેળવે છે. તે તેમના આત્મસંયમના બદલાના સ્વરૂપે મેળવે છે. પ્રો. સિનિયરના મતે મૂડીની માંગનો આધાર મૂડીના પુરવઠાને સમજાવતો સિદ્ધાંત રજૂ કર્યો. તેમની દલીલ મુજબ, બચતો એ મૂડીના પુરવઠાનું ઉદ્ભવ સ્થાન છે અને આ બચતો કરવા માટે લોકોએ વર્તમાન વપરાશનો ત્યાગ કરવો પડે છે. લોકો વર્તમાન વપરાશમાંથી જે સંતોષ મેળવી શક્યા હોય તેનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. એટલે કે આત્મસંયમ કરવો પડે છે. જે લોકોમાં આત્મસંયમ કરવાનો ગુણ હોતો નથી, તે લોકો વ્યાજ મેળવી શકતા નથી, અને જે લોકોમાં આત્મસંયમનો ગુણ હોય છે. તેઓ વર્તમાન ઉપભોગનો ત્યાગ કરીને બચત કરે છે અને આ બચતના રોકાણ દ્વારા તેઓ વ્યાજ પ્રાપ્ત કરે છે. મોટાભાગે દરેક વ્યક્તિ પોતાની આવક હંમેશા વર્તમાનમાં જ વાપરવા માટે તત્પર (આતુર) હોય છે. જ્યારે તેઓ બચત કરે છે. ત્યારે તેમને વર્તમાન ઉપભોગનું બલિદાન કરવું પડે છે. તેથી બચતનું કાર્ય કઠિન હોય છે. જે લોકો પોતાના આત્મસંયમ દ્વારા બચત કરીને નાણા વ્યાજે પૂરા પાડવાનું કાર્ય કરે છે. તેમને, ત્યાગનાં પ્રમાણમાં વિશેષ વળતર આપવામાં ન આવે તો તેઓ ફરી બચત કરવાનું વિચારશે નહિ. તેથી જે લોકો બચતો કરીને ધિરાણ આપે છે. તેમણે કરેલા ત્યાગના બદલામાં અને તેમના આત્મસંયમના વળતર રૂપે વ્યાજ આપવું જરૂરી બને છે.

લોકોમાં ત્યાગ કરવાની ક્ષમતા અથવા તો આત્મસંયમ કરવાની ક્ષમતા દ્વારા વ્યાજના દર નક્કી થાય છે. આત્મસંયમ ક્ષમતા અલગ અલગ સમાજમાં જુદી જુદી હોય છે. તેથી અલગ અલગ સમાજમાં વ્યાજના દર અલગ અલગ જોવા મળે છે. લોકો જેટલા આત્મસંયમી વધુ હોય તેટલા પ્રમાણમાં બચત વધુ થાય છે. જેથી વ્યાજનો દર નીચો નક્કી થાય છે. તેનાથી ઊલટું જેમ લોકો આત્મસંયમી ઓછા તેમ બચત ઓછી થાય છે. તેથી વ્યાજનો દર ઊંચો નક્કી થાય છે. આમ, વ્યાજના દર અને આત્મસંયમ વચ્ચે વ્યસ્ત સંબંધ રહે છે. ટૂંકમાં એમ કહી શકાય કે વ્યાજ એ આત્મસંયમનું વળતર છે.

સિદ્ધાંતની ટીકાઓ

- મૂડીના પુરવઠાને જ મહત્ત્વ

આ સિદ્ધાંતમાં વ્યાજને નક્કી કરવા માટે માત્ર ને માત્ર મૂડીના પૂરવઠાને જ ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યો છે અને મૂડીની માંગની (અવગણના)ને ધ્યાનમાં લેવામાં આવી નથી. આ સિદ્ધાંત ટીકાપાત્ર બન્યો છે.

● અવ્યવહારુ અનુમાન

પૂર્ણ હરીફાઈના અવ્યવહારુ અનુમાનને આધારે આ સિદ્ધાંત આપેલ હોવાથી તેનું વ્યવહારિક મૂલ્ય ઘટી જાય છે.

● ભવિષ્યની સલામતી માટે થતી બચતમાં આનંદ

લોકો પોતાના ભવિષ્યની સલામતી માટે પણ બચત કરતાં હોય છે. આ બચત કરવામાં તેમને આનંદ આવતો હોય છે. આવા લોકો માટે આ બચત કષ્ટદાયી નહિ પરંતુ આનંદદાયી હોય છે અને તેથી જ આ સિદ્ધાંત ટીકાપાત્ર બન્યો છે.

8.3.2 પ્રતીક્ષાનો સિદ્ધાંતો

આ સિદ્ધાંતના પ્રણેતા પ્રો. માર્શલ છે. પ્રો.માર્શલના મત મુજબ વ્યાજ એ આત્મસંયમનું નહિ પરંતુ પ્રતીક્ષાનું વળતર છે. પ્રો. સિનિયરના આત્મસંયમના ખ્યાલમાં સુધારો કરતા જણાવે છે કે હકીકતમાં ઉદ્યોગ-ધંધામાં મોટા ભાગે મૂડી પૂરી પાડનાર લોકો ધનિક હોય છે. તેથી તેમને બચત કરવામાં ખાસ કોઈ આત્મસંયમ કે બલિદાન કરવાની જરૂર પડતી નથી. તેથી આત્મસંયમ નહિ પરંતુ પ્રતીક્ષા વ્યાજના દરને અસર કરનારું પરિબળ છે. ધનિક લોકો પાસે તેમની જરૂરિયાત કરતાં વધુ આવક હોય છે. તેથી તેઓ વર્તમાન વપરાશ પર કાપ મુક્યા સિવાય બચત કરી શકે છે અને તેનું ધિરાણ કરી વ્યાજ મેળવે છે. ધનિક લોકો પોતાની બચત માટે વર્તમાન વપરાશને ભવિષ્ય પર મુલતવી રાખે છે. આ સમયગાળા દરમિયાન તેમણે નાણાની વપરાશ કે તેમાંથી મળતાં સંતોષની પ્રતીક્ષા કરવી પડે છે આ પ્રતીક્ષાનો અનુભવ પણ આનંદદાયક હોતા નથી. પ્રતીક્ષા કરનારે જે ત્યાગ અને માનસિક તનાવ સહન કરવો પડે છે. તેના બદલામાં, તેને વ્યાજ આપવામાં આવે છે. તેથી વ્યાજ એ આત્મસંયમનું નહીં, પરંતુ પ્રતીક્ષાનું વળતર છે. લોકોની પ્રતીક્ષાવૃત્તિ વધારે હોય તો વ્યાજનો દર નીચે નક્કી થાય છે અને પ્રતીક્ષાવૃત્તિ ઓછી હોય તો વ્યાજનો દર ઊંચો નક્કી થાય છે.

આ બાબત હજુ શંકાસ્પદ છે. કે ધનિક લોકો લોન આપીને પ્રતીક્ષાનો દુઃખદ અનુભવ કરે છે કે નહિ. ધનિક લોકો વ્યાજનો દર શૂન્ય હોય ત્યારે પણ બચત કરતા હોય છે. આ સિદ્ધાંતમાં પણ પુરવઠા પર વધુ ધ્યાનવ આપવામાં આવ્યું છે. જ્યારે માંગ પર ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નથી.

● સિદ્ધાંતની ટિકાઓ

- આ સિદ્ધાંતમાં માત્ર મૂડીની પુરવઠાને મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે.
- બચતો કષ્ટરહિત હોય છે.
- ભવિષ્યની સલામતી માટે કરવામાં આવતી બચત માટે આનંદ મળે છે.
- પૂર્ણ હરીફાઈના અવ્યવહારું અનુમાનને આધારે સિદ્ધાંત આપેલો હોવાથી તેનું વ્યવહારિક મૂલ્ય ઓછું થઈ જાય છે.

8.3.3 સમય પસંદગીનો સિદ્ધાંત

ઓસ્ટ્રિયન અર્થશાસ્ત્રી બોક્ષ બોવાર્કે આ સિદ્ધાંત રજૂ કર્યો હતો. તેઓ કહે છે

કે, લોકો ભવિષ્યના ઉપયોગ કરતાં વર્તમાનમાં ઉપભોગ કરવાનું વધુ પસંદ કરે છે. આથી વ્યાજ એ વર્તમાન ઉપભોગને ભવિષ્યમાં છોડી દેવાનું વળતર છે. એટલે કે લોકો સમક્ષ વર્તમાન આવક અને ભવિષ્યની આવક વચ્ચે પસંદગી કરવાનું કહેવામાં આવે તો તેઓ મોટેભાગે વર્તમાન આવક વધુ પસંદ કરે છે. એટલે કે લોકોમાં ભવિષ્યને ઓછું અંદાજવાની દૃષ્ટિ હોય છે. તેથી લોકોને તેમના ભવિષ્યના ઉપભોગને વર્તમાન ઉપભોગની સમાન ગણના કરવા માટે જે વળતર આપવામાં આવે છે તેને વ્યાજ કહે છે. તેથી વ્યાજ એ મનુષ્યને પોતાના વર્તમાન ઉપભોગ ને કેટલાક સમય પૂરતો સ્થગિત કરવા માટે ચૂકવવામાં આવતું વળતર છે. લોકોની વર્તમાન સમયમાં નાણાનો ઉપભોગ કરવાની અધિરાઈ વધુ હોય તો વ્યાજનો દર ઊંચો નક્કી થાય છે અને તેનાથી ઊલટું જો નાણાનો ઉપભોગ કરવાની અધિરાઈ ઓછી હોય તો વ્યાજનો દર નીચે નક્કી થાય છે.

પ્રો. બોલ્ડ બોવાર્ક તેમના સિદ્ધાંતમાં વ્યાજ માટે લોકોના ભવિષ્યને ઓછું અંદાજવાનાં દૃષ્ટિબિંદુને જવાબદાર ગણાવે છે. જ્યારે અમેરિકન અર્થશાસ્ત્રી પ્રો. ઈરવિંગ ફિશર સમય પસંદગીના પરિબળને વધુ જવાબદાર ગણાવે છે. પ્રો. ફિશરના મત મુજબ લોકોની સમય પસંદગી વધારે હોય તેમ વ્યાજનો દર વધુ નક્કી થાય છે અને લોકોની સમય પસંદગી ઓછી હોય તેમ વ્યાજનો દર ઓછો નક્કી થાય છે. ઈરવિંગ ફિશરના મત મુજબ ભવિષ્યના સંતોષર્ષની સરખામણીમાં વર્તમાન સંતોષ વધુ મહત્વનો હોય છે. વર્તમાનમાં આવક ખર્ચવા માટે લોકો વધુ આતુર હોય છે. આથી જો વ્યાજ આપવામાં ન આવે તો લોકો પોતાના વર્તમાન સંતોષર્ષને ભવિષ્યના સંતોષમાં બદલા તૈયાર થતાં નથી. તેથી વર્તમાન સમયમાં લોકોની પોતાના નાણા વાપરી નાખવાની અધિરાઈને રોકવા માટે જે વળતર ચૂકવવામાં આવે છે તે વ્યાજ તરીકે ઓળખાય છે. લોકોની વર્તમાન સમયમાં નાણા ઉપભોગ કરવાની આતુરતાને પ્રો. ફિશર “સમય પસંદગી” નામે ઓળખાવે છે. સમય પસંદગી દ્વારા વ્યાજ નક્કી થાય છે. મતલબ કે વ્યાજદરનો આધાર લોકોની સમય પસંદગીની તીવ્રતા પર આધારિત છે. લોકોની વર્તમાન આવક, ભવિષ્યમાં આવકની અપેક્ષા, વ્યક્તિઓની ટેવ, ફેશન અને સ્વભાવ પર સમય પસંદગીની તીવ્રતાનો આધાર રહેલો છે.

આ સિદ્ધાંતમાં પણ બચતના પુરવઠાને જ મહત્વ આપવામાં આવ્યું છે. માંગ પર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી.

● સિદ્ધાંતની ટીકાઓ

– અપૂર્ણ સિદ્ધાંત

પ્રો. ફિશર વ્યાજના દર પર અસર કરતા અન્ય પરિબળોની અવગણના કરે છે. ફિશર માત્ર સમય પસંદગીને જ મહત્વ આપે છે. આથી આ સિદ્ધાંત અપૂર્ણ બની જાય છે.

– સ્થિર ખરીદશક્તિનો અંદાજ

વર્તમાન અને ભવિષ્યમાં નાણાની ખરીદશક્તિ સ્થિર રહે છે એમ આ સિદ્ધાંત દ્વારા માની લેવામાં આવે છે. પરંતુ હકીકતમાં ભાવોમાં સતત પરિવર્તન થતું રહે છે. જેથી નાણાની ખરીદશક્તિ પણ બદલાતી રહે છે.

– સ્થિર માનવ સ્વભાવનો અંદાજ

માનવનો સ્વભાવ બદલાતો રહે છે. એ સ્થિર રહી શકતો નથી. જ્યારે આ સિદ્ધાંતમાં માનવનો સ્વભાવ વર્તમાન અને ભવિષ્યમાં સ્થિર રહે છે. એવો અંદાજ મૂકવામાં આવે છે.

— સમય પસંદગીના ખ્યાલને માપવાનું કાર્ય કઠિન

સમય પસંદગીનો ખ્યાલ આત્મલક્ષી હોવાથી તેને માપવાનું કાર્ય કઠિન બની જાય છે. આથી આ સિદ્ધાંત મુજબ તેના પર રચાયેલા ખ્યાલનું વ્યાવહારિક મૂલ્ય ઓછું થઈ જાય છે.

8. 3. 4 મૂડીની માંગ અને પુરવઠાનો સિદ્ધાંત

આ સિદ્ધાંતના પ્રણેતાઓમાં ડેવિડ રિકાર્ડો, પ્રો.માર્શલ, પ્રો. નાઈટ, પ્રો. પીગુ, કેસલ, વોલરાસ, ટોસિંગ વગેરેના નામો સંકળાયેલા છે. “વ્યાજનો દર એ મૂડીની માંગ અને મૂડીના પુરવઠા દ્વારા નક્કી થાય છે. એટલે કે વ્યાજનો દર કેટલો નક્કી થશે તેનો આધાર બજારમાં મૂડીના પુરવઠા (બચત)ના પ્રમાણ અને મૂડીની માંગ (મૂડીરોકાણ) ના પ્રમાણ પર રહેલો છે. બંને સરખા થાય ત્યાં વ્યાજદર નક્કી થાય છે. તેને આપણે સમતુલાના દર તરીકે પણ ઓળખીએ છીએ.

મૂડીની માંગ

ઉત્પાદનનાં વિવિધ સાધનોમાંથી મૂડી પણ ઉત્પાદનનું એક સાધન છે જે ઉત્પાદકતાનો ગુણ ધરાવે છે. જેથી નિયોજકો તરફથી તેની માંગ થાય છે. પરંતુ તે માંગ કેટલાં પ્રમાણમાં કરશે તેનો આધાર વ્યાજદર અને મૂડીની સીમાંત ઉત્પાદકતા પર રહેલો છે. જ્યાં સુધી મૂડીની સીમાંત ઉત્પાદકતાનો દર વ્યાજદર કરતા વધારે હોય ત્યાં સુધી નિયોજક મૂડીની માંગ કરતો હોય છે. જ્યારે વ્યાજદર એ મૂડીની સીમાંત ઉત્પાદકતાથી વધી જ ત્યારે મૂડીની માંગ ઘટાડે છે. તેથી મૂડી-રોકાણની માંગ રેખા જમણી બાજુએ નીચે ઢળતી રેખા હોય છે. મૂડીની સીમાંત ઉત્પાદકતા અને વ્યાજદરે વચ્ચે વ્યસ્ત સંબંધ છે તેથી નીચા વ્યાજદરે મૂડીની માંગ વધુ હશે અને ઊંચા વ્યાજદર મૂડીની માંગ ઓછી હશે.

મૂડીનો પુરવઠો

પ્રશિષ્ટ અર્થશાસ્ત્રીના જણાવ્યા અનુસાર મૂડીનો પુરવઠો લોકોએ ચાલુ વપરાશમાંથી કાપ મૂકીને બચત કરે છે. જે મૂડી રોકાણકારોને પૂરો પાડે છે. જે અનેક પરિબળો દ્વારા નક્કી થાય છે.

જેમ કે આવકનું પ્રમાણ, જીવન-ધોરણ વ્યક્તિનો સ્વભાવ, રાજકીય પરિસ્થિતિ વગેરે. પરંતુ આપણે એવું માનીએ કે આ બધા જ પરિબળો સ્થિર હોય ત્યારે ચોક્કસ સમયે ધિરાણ ભંડોળના પુરવઠાને અસર કરતું મહત્ત્વનું પરિબળ એ વ્યાજદર છે. જેમ વ્યાજદર વધારે તેમાં લોકો વધારે બચત કરે છે કારણ કે તેને વ્યાજરૂપી આવક વધારે મળે છે. જેમ વ્યાજ નીચો તેમ લોકો ઓછી બચત કરે છે. આમ વ્યાજદર અને ધિરાણ ભંડોળના પુરવઠા વચ્ચે ધન સહસંબંધ જોવા મળે છે.

8. 3. 6 ધિરાણ ભંડોળની માંગ અને પુરવઠાનો સિદ્ધાંત

ગુન્નાર મિરડાલ અને પ્રો.નટ વિક્સેલના મત મુજબ વ્યાજનો દર એ ધિરાણ ભંડોળની માંગ અને ધિરાણ ભંડોળના પુરવઠા દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે. વસ્તુની કિંમત જેવી રીતે તેની માંગ અને પુરવઠા દ્વારા નક્કી થાય છે. આ અર્થશાસ્ત્રીઓના મત મુજબ “જ્યાં ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ અને ધિરાણપાત્ર પુરવઠાનો ઉપયોગ કરવા બદલ ચૂકવવામાં આવતી કિંમત એ વ્યાજ છે. વાસ્તવમાં ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ અને ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠાને નક્કી કરનારા પરિબળો અલગ અલગ હોય છે. અને તેઓ તેમની રીતે કામ કરતા હોય છે. તેથી જ્યારે ધિરાણ ભંડોળની માંગ ધિરાણ ભંડોળના પુરવઠા કરતા વધી જાય. ત્યારે ઊંચો વ્યાજનો દર નક્કી થાય છે અને જ્યારે ધિરાણ

ભંડોળની માંગ ધિરાણ ભંડોળના પુરવઠા કરતા ઓછી થઈ જાય ત્યારે નીચો વ્યાજનો પુરવઠાને નક્કી કરનારા અલગ અલગ પરિબળો હોય છે. જે નીચે પ્રમાણે આપેલા છે.

8. 3. 6. 1 ધિરાણ ભંડોળની માંગ નક્કી કરતા પરિબળો

- ધંધાદારી વ્યક્તિઓની નાણાની માંગ
ધંધાદારી વ્યક્તિઓ એટલે કે ઉત્પાદકો અને વેપારીઓ પોતાના ધંધા માટે વ્યાજના દરને ધ્યાનમાં રાખીને ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ કરે છે. જો વ્યાજનો દર ઘટે તો ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગમાં વધારો થાય છે અને જો વ્યાજનો દર વધે તો ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગમાં ઘટાડો થાય છે.
- સરકાર દ્વારા નાણાની માંગ
આર્થિક વિકાસના કાર્યો માટે યુદ્ધ તથા સંકટ સમયે સરકાર દ્વારા ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ કરવામાં આવે છે.
- સંગ્રહ માટે નાણાની માંગ
લોકો રોકડ હાથ પર રાખવા માટે પણ ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ કરતા હોય છે.
- ઉપભોક્તા દ્વારા નાણાની માંગ
પોતાની જરૂરીયાતની ચીજ-વસ્તુઓ ખરીદવા માટે અને જરૂરીયાતોને પૂર્ણ કરવા માટે ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ કરે છે. વ્યાજનો દર ઓછો હોય ત્યારે નાણાની માંગ વધારે હોય છે. તેથી વ્યાજનો દર અને ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ વચ્ચે વ્યસ્ત સંબંધ છે.

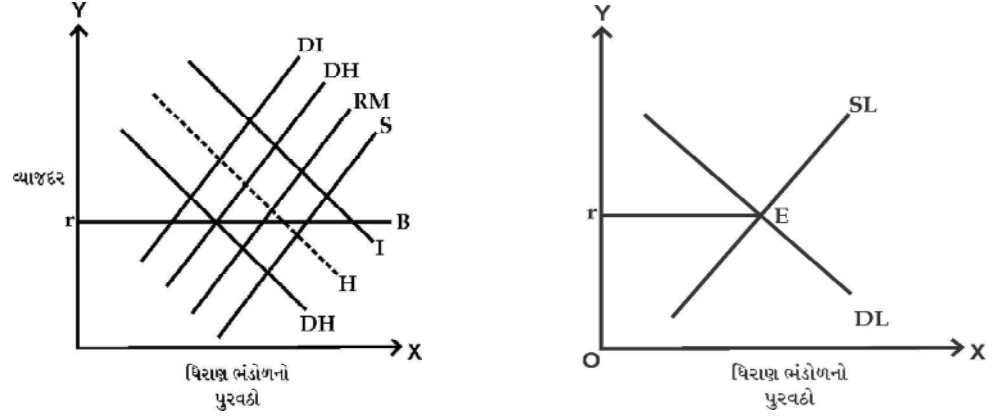
8. 3. 6. 2 ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠાને નક્કી કરતા પરિબળો

નીચેના પરિબળો ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠાને નક્કી કરે છે.

- નાણાનું સંગ્રહ-અસંગ્રહનું પ્રમાણ
જ્યારે લોકો નાણાનો વધારે સંગ્રહ કરે છે ત્યારે ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠામાં ઘટાડો થાય છે તેથી ઊલટું જ્યારે લોકો નાણાનો ઓછો સંગ્રહ કરે ત્યારે ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠામાં વધારો થતો જોવા મળે છે.
- બેંકની શાખા
વ્યાજના દરમાં વધારો થાય ત્યારે બેંકો શાખામાં વધારો કરે છે. તેને કારણે ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠામાં વધારો થાય છે. અને આનાથી ઊલટું વ્યાજના દરમાં ઘટાડો થતો હોય ત્યારે બેંકો શાખામાં ઘટાડો કરતો હોવાથી ધિરાણપાત્ર ભંડોળની પુરવઠામાં ઘટાડો થાય છે.
- લોકોની કુલ બચત
કુલ આવકમાંથી કુલ ખર્ચ બાદ કરતાં જે રકમ વધે તે બચત ધિરાણપાત્ર ભંડોળનો પુરવઠો હોય છે. એ સ્વભાવિક છે કે જો વ્યાજના દરમાં વધારો થતો હોય તો લોકો વધુ બચત કરે છે. અને જો વ્યાજના દરમાં ઘટાડો થતો હોય તો લોકો ઓછી બચત કરતા હોય છે.

8. 3. 6. 3 ધિરાણ ભંડોળની માંગ અને પુરવઠા વચ્ચે સમતુલા

ધિરાણ ભંડોળની માંગ અને પુરવઠો સરખા થાય ત્યાં વ્યાજદર નક્કી થાય છે. આ બાબતને આકૃતિ દ્વારા જોઈએ.

આકૃતિમાં OX ધરી પર ધિરાણ ભંડોળનો પુરવઠો અને OY ધરી પર વ્યાજદર દર્શાવામાં આવેલ છે. જ્યારે SL રેખા ધિરાણ ભંડોળની પુરવઠા રેખા અને DL રેખા ધિરાણભંડોળની માંગ રેખા છે. બંને રેખાઓ E બિંદુએ છેદે છે ત્યાંજ or જેટલો વ્યાજદર નક્કી થાય છે. E બિંદુ સિપાઈના અન્ય કોઈપણ બિંદુએ કાંતો ધિરાણ ભંડોળની માંગ પુરવઠા કરતાં વધુ હોય અથવા ઓછી અને કાંતો ધિરાણ ભંડોળનો પુરવઠો માંગ કરતા વધારે હોય અથવા ઓછો હોય જેનાથી વ્યાજ દરમાં ફેરફાર થાય છે.

જ્યારે ધિરાણ ભંડોળનો પુરવઠો અને માંગ સરખા ત્યારે બચત અને મૂડીરોકાણ સરખા ન પણ હોઈ શકે. આકૃતિમાં આ બાબત I રેખા મૂડીરોકાણ અને S રેખા બચત દર્શાવે છે. જ્યારે વ્યાજતો દર or છે ત્યારે બચત PA જેટલી છે અને મૂડીરોકાણ rB છે. ત્યાં બચત કરતાં મૂડીરોકાણ વધારે છે. બચત કરતાં મૂડીરોકાણ વધારે હોવાથી લોકોની આવકમાં વધારો થશે. જેનાથી બચત રેખા જમણી બાજુએ ખસશે. પરિણામે વ્યાજદરમાં પણ ફેરફાર થાય છે.

આમ, ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ અને પુરવઠાને ઉપર મુજબના પરિબળો અસર કરતાં હોય છે. આ સિદ્ધાંત મુજબ વ્યાજનો દર નક્કી કરવામાં નાણાકીય પરિબળો ઉપરાંત બિનનાણાકીય પરિબળોને પણ ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યા છે. આથી આ સિદ્ધાંત વધુ વૈજ્ઞાનિક હોય છે.

સિદ્ધાંતની ટીકાઓ

નીચે પ્રમાણેની ટીકાઓ આ સિદ્ધાંતમાં પણ કરવામાં આવી છે.

— વ્યાજનોદર બચતનો નિર્ણાયક નથી

આ સિદ્ધાંતમાં એવું ધારવામાં આવે છે કે બચતનું પ્રમાણ એ વ્યાજના દરને આધારે નક્કી કરવામાં આવે છે. વાસ્તવમાં વ્યાજનો દર ઊંચો હોવા છતાં પણ લોકો બચત કરતા નથી અને ઘણીવાર વ્યાજ દર શૂન્ય હોય તો પણ બચત કરતાં હોય છે. તેથી આ સિદ્ધાંત ટીકાપાત્ર બને છે.

— વાસ્તવિક પરિબળો અને નાણાકીય આયોજન અયોગ્ય

વાસ્તવિક પરિબળો અને નાણાકીય પરિબળોનો સમન્વય વ્યાજનો દર નક્કી કરવા માટે કરવામાં આવે છે. તે યોગ્ય નથી.

— આવકની વ્યાજના દર પર થતી અસરની અવગણના

આ સિદ્ધાંતમાં આવકને સ્થિર ધારવામાં આવે છે. પરંતુ વાસ્તવમાં આવકમાં સતત

વધારો કે ઘટારો જેવા ફેરફાર થતાં હોય છે. અને આ ફેરફારો વ્યાજના દર પર અસર કરતાં હોય છે. આથી આ સિદ્ધાંત ટીકાપાત્ર બને છે.

વ્યાજના માધ્યમ દ્વારા મૂડીની માગ અને મૂડીના પુરવઠામાં સમાનતા લાવી શકાય છે. પરંતુ કેઈન્સના મત મુજબ મૂડીની માગ (મૂડી રોકાણ) અને મૂડીને પુરવઠો (બચત) વચ્ચે સમતુલન વ્યાજના દર દ્વારા લાવી શકાતું નથી. કેઈન્સના જણાવ્યા મુજબ વ્યાજનો દર એ રાષ્ટ્રીય આવકના પરિવર્તનના માધ્યમ દ્વારા સ્થાપિત થાય છે.

- વ્યાજના દર પર બચતનો આધાર રહેલો છે, પરંતુ કેઈન્સના મતે બચતનો આધાર આવકની સપાટી પર રહેલો છે. નહીં કે વ્યાજના દર પર જો આવક જ ઓછી હોય તો વ્યાજનો દર ગમે તેટલો ઊંચો હોય તો પણ બચત થઈ શકે નહિ.
- વ્યાજના દરના નિર્ધારણ પર શાખો નાણાનો મહત્ત્વપૂર્ણ પ્રભાવ હોય છે. જે આ સિદ્ધાંતમાં ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યું નથી.
- આ સિદ્ધાંત પ્રમાણે બચતનો બદલો એ વ્યાજ છે જે યોગ્ય નથી. જો વ્યક્તિ બચત કરે પરંતુ બચતના નાણા પોતાની પાસે જ રાખે તો તેને બચતનું વળતર વ્યાજના સ્વરૂપમાં મળતું નથી.

8.4 સારાંશ

પ્રશિષ્ટ અર્થશાસ્ત્રીઓ દ્વારા આપવામાં આવેલ વ્યાજના સિદ્ધાંતમાં વ્યાજના અર્થઘટનની બાબતમાં જુદા જુદા અર્થશાસ્ત્રીઓએ જુદી જુદી વ્યાખ્યા આપી છે. વ્યાજના સિદ્ધાંતમાં વાસ્તવિક પરિબળોની અવગણના થઈ શકે નહિ. બચત કરનારાઓ સમય પસંદગીને કારણે વ્યાજરૂપી વળતર માંગે છે. કેટલાક અર્થશાસ્ત્રીઓએ વાસ્તવિક પરિબળો પર ભાર મૂક્યો છે. તો કેટલાક અર્થશાસ્ત્રીઓ નાણાકીય પરિબળો પર ભાર મૂક્યો છે. તેથી સિદ્ધાંત આપ્યો છે. તેમાં વ્યાજના દરને નક્કી કરવા માટે વાસ્તવિક અને નાણાકીય પરિબળો અને બંનેનો સમન્વય સાધીને એક નવી જ વિચારધારાને આકાર આપ્યો છે.

8.5 ચાવીરૂપ શબ્દો

વ્યાજ : નાણાના ત્યાગ અથવા વર્તમાન વપરાશના ત્યાગનો બદલો છે.

આત્મસંયમ : વર્તમાન વપરાશ (ઉપભોગનું) બલીદાન કરવું તે

મૂડીની માંગ : નિયોજક તરફથી મૂડી રોકાણ માટે કરવામાં આવતી માંગ.

8.5 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

નીચેના પ્રશ્નોના સવિસ્તાર જવાબ આપો

- (1) વ્યાજનો અર્થ જણાવી ધિરાણ ભંડોળનો સિદ્ધાંત આકૃતિ સાથે સમજાવો.
- (2) વ્યાજ અંગોનો સમય પસંદગીનો સિદ્ધાંત સમજાવો.
- (3) વ્યાજ દરનો પ્રલિપ્તનો સિદ્ધાંત સમજાવો
- (4) વ્યાજ-નિર્ધારણનો માંગ અને પુરવઠાનો સિદ્ધાંત સમજાવો.
- (5) વ્યાજના પ્રશિષ્ટ સિદ્ધાંતની ટૂંકમાં ચર્ચા કરો.

નીચેના પ્રશ્નોનો ટૂંકમાં જવાબ આપો

- (1) ધિરાણભંડોળ સિદ્ધાંત અનુસાર ધિરાણ-ભંડોળની માંગ અને પુરવઠાને અસર કરતા પરિબળો જણાવો.

- (2) વ્યાજ ઉદભવાના કારણો જણાવો.
- (3) શિષ્ટ અર્થશાસ્ત્રીઓએ વ્યાજના સિદ્ધાંતને બિન-નાણાકીય સિદ્ધાંત તરીકે પણ ઓળખાય છે. સમજાવો.

નીચેના વિધાન ખરા છે કે ખોટા તે જણાવો

- (1) ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠાને અસર કરતું મહત્ત્વનું પરિબળ સરગાર દ્વારા થતા નાણાની માંગ છે.
- (2) વ્યાજદર નીચો હોય ત્યારે નાણાની માંગ વધારે હોય છે.
- (3) જ્યારે લોકો નાણાનો સંગ્રહ વધારે કરે છે ત્યારે ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠામાં વધારો થાય છે.
- (4) વ્યાજદર અને ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠા વચ્ચે ધન સહસંબંધ છે.
- (5) વ્યાજદર અને મૂડીમાંગ વચ્ચે ઋણ સંબંધ છે.
- (6) પ્રો. વિક્સેલનાં મત અનુસાર વ્યાજદર ધિરાણ-ભંડોળના માંગ અને પુરવઠાના સંયુક્ત પરિબળોથી નક્કી થાય છે.
- (7) સમય પસંદગીના સિદ્ધાંત અનુસાર લોકો પોતાની વપરાશની પસંદગીને વર્તમાન પસંદગીને વધારે મહત્ત્વ આપે છે.

● સંદર્ભ ગ્રંથો

- (1) આર્થિક સિદ્ધાંત : ડૉ. એમ. એન.રાવલ યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, અમદાવાદ
- (2) અર્થશાસ્ત્રના સિદ્ધાંત એચ. કે. ત્રિવેદી યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ અમદાવાદ
- (3) Maclo economic Theory, lovery Profissinal Uni. Phagwala

● તમારી પ્રગતિ ચકાસોના જવાબો

- (1) ખોટું, (2) ખરું, (3) ખોટું, (4) ખરું, (5) ખરું, (6) ખરું, (7) ખરું